

Näpunäiteid tekstide lugemiseks

Murdepalad avaldatakse võimalikult lihtsas kirjaviisis, et murdekõneleja jutuvestmist saaks ka tekstina hõlpsasti jälgida. Eesti kirjakeele ortograafiast tuntud vahenditele on tulnud lisada järgmised märgid.

` – graavis tähistab kolmandat vältet vastava sõna(osa) ees (*`valge*, *`käised*, *`silku*, *`aeti*, *`ümberringi*, *üle`aidne*), v.a ühesilbilised sõnad, mis jäävad märgita. Sulghäälikute välteid märgitakse nagu kirjakeeleski (nt *vakk* : *vaka* : *vakka*).

˘ – akuut märgib kaashäälikute peenendust (palatalisatsiooni) tähe kohal või kõrval (nt *sal˘l*, *taht˘* ‘tahtis’).

ⁱ – ülilühike *i* konsonandi ees märgib eespoolset peenendust (eespalatalisatsiooni) (nt *naⁱkka* ‘nakkisid, puupulki, varnu’).

ε – *ä* ja *e* vahepealne häälik saarte murdes (nt *peεl* ‘peal’, *keima* ‘käima’).

ηη – *ng*-ühendi nõrgaastmelisele vormile vastav häälik saarte murdes (nt *lõηηad* ‘lõngad’, *kiηηad* ‘kingad’).

˚ – kõrisulghäälik Võru murdes sõna lõpul (mitmuse nimetavas *pää˚* ‘pead’, da-infinitiivis *sel˚läte˚* ‘seletada’, käskivas kõneviisis *anna˚* ‘anna’ vm).

˘ – ühenduskaar osutab hääldusseostele (nt *maⁱ tia* ‘ma ei tea’). Kõrisulghäälikust võib johtuda kokkuhääldus (lausefoneetiline assimilatsioon), kus järgneva sõna alguskonsonant kandub eelneva sõna lõppu ja tekib kaksikkonsonant, nagu *sääntse˘ sarvõ˘pään*; *ärä˘kaonu˘*.

· – punkt tähistab vajaduse korral pearõhku rõhulise silbi täishääliku järel (*para`ai-gu* ‘praegu’).

() – ümarsulgudes esitatakse:

- a) sõnad, sõnaosad või üksikhäälikud, mis on plaadilt halvasti kuuldavad;
- b) sõnavorme selgitavad märkused;
- c) teksti mõistmiseks vajalikud sõnaseletused (võrdusmärgiga).

[] – nurksulgudes on koostajate poolt lisatud sõnad.

Tekstikommentaare

Tekstinäidete esitamisel lihtsustatud kirjaviisis osutatagu mõningale üksikasjale, kuidas on murdeomaseid jooni edastatud.

- Pikad ja ülipikad vokaalid *ee, oo, öö* on mitmes murdes kõrgenenud. Mustjala ja Mihkli näidetes pole kõrgenemist märgitud, lõunaeesti murdeis ja Kodaveres märgitakse kõrgete vokaalide lähedasi häälikuid *ii, uu, üü*-ga (*viirde, muur, tüü*).
- Madalate täishäälikute vaheline *j* on üldiselt mõnevõrra alanenud ja liginenud *e*-le (hääldus: *maea, vaeos* 'vajus', *aeama*), ent tekstides esinevad *maja, vajos, ajama*.

R – kirde-eesti rannikumurre (Kuusalu, Lüganuse)

- Vältevaheldus üldiselt puudub, kuid akustilise mulje järgi on rannikumurde hääldus ligem 3. kui 2. vältele. Seetõttu on pika hääliku(ühendi)ga sõnu tähistatud kolmanda välte märgiga (*vergud* : `verku), lühikeste vokaalide vahelisi klusiile aga kahe tähega (*juttustetti*).
- Murdepäraseid tugevamalt artikuleeritud üksikkluusiilid vokaalide vahel, helilise konsonandi järel ja sõna lõpul on märgitud kirjakeele kohaselt *b-, d-, g*-ga (*õde, kambri, aldijas* 'haldjas', *vaardiga, uog, jalgveräv*).
- Lüganuse vanemates murdekogudes esineb *ma*-infinitiivi lõpp kaasrõhulise silbi järel harilikult *maie*-kujul, siinsel keelejuhil *maje*-vormis (*ujumaje, põlemaje*). 1960ndail aastail oli selle asemel juba vanimatelgi murdekõnelejal üldiselt *-ma*.
- Lüganuse murrakus kõigub tarvitusviis *õue ~ õuve ~ õvve*.

S – saarte murre (Mustjala)

- Keelejuhil üldiselt esinevat labilisatsiooni ei ole märgitud.
- Vokaalide reduktsiooni järgsilpides on märgitud *e*-ga üksnes kõige ilmekamatel juhtudel (*kess`paikes, `siie*).
- Saaremaal, eriti Mustjala murrakus, kõigub sõna *keik ~ kõik* tarvitusviis.
- Sõnakuju *kirik* on hiline, murdepärane on *kerk* : *kergu* (või *kirk* : *kirgu* Saaremaa läänepoolseimates murrakutes). Sõna *kirju* on murdes üldiselt astmevahelduslik (*kiri* : *kirju* : `kirju).

L – läänemurre (Mihkli)

- Üldomane on tugevaastmeline inessiiv. Mihkli teksti alguses esinev *kosjas* on ilmne keelekomistus.
- Nõrga astme diftongide järelkomponent on sõnuti mõnevõrra kõrgem kui siin märgitud (*kaobasse, kõege*).

- Keelejuhi individuaalse erijoonena on sõnas `kõima diftongi esikomponent pisut kõrgem, kuid seda pole tähistatud.
- Teise silbi *u*-d on siin märgituist sageli tunduvalt *o*-poolsemad (*kadund*, `pandud, kokku, tanu).

I – idamurre (Kodavere)

- Murrakule omast kõrge vokaali *ii*, *uu* madaldumist nõrgas astmes ei ole märgitud (*suure*, *kuuma*, *viibuta*, *triigi*).
- Palas “Juku vihtlemine” esineb rohkesti lastekeelseid sõnu ja sõnakujusid.

K – keskmurre (Jüri)

- Keskmurde läänepoolsetes murrakutes, kaasa arvatud Jüri murrak, on pikast *aa*-st tekkinud diftongi esikomponent mõnevõrra kõrgem siin märgitust (*voatan*).

M – Mulgi murre (Tarvastu)

- Vahelduvad *sedäviisi* ~ *sedäsi* ~ *seäsi* ~ *seesi*.

T – Tartu murre (Otepää)

- Iseloomulik on eeldatava 2. välte ebaootuspärane pikenemine (nt *suvve* ~ `suvve, *tsikule* ~ *tsikkule*, *jäänü* ~ `jäänü). Keelejuhil esineb seda sõnuti (enamasti seoses lauserõhuga), kuid tekstis pole märgitud.
- Tartu murdele iseloomulik *i*-lõpuliste diftongide järelosise alanemine on Otepääl juhuslikum ja märksa nõrgem, mistõttu seda ei ole märgitud.

V – Võru murre (Hargla, Vastseliina)

- Ehkki tagavokaalseis sõnus esinev nn taga-*l* on ka Hargla keelejuhi kõnes selgesti kuulda, on see jäetud tekstis tähistamata.
- Erinevalt teistest eesti murretest on Võru murdes palataliseeritud geminaadi lõpuosa, konsonantühendis ka teine komponent. Tekstides järgitakse siiski traditsioonilist märkimisviisi, s.t peenendusmärk on geminaadi või konsonantühendi esikomponendil (*ol'l* ‘oli’, *jät't* ‘jättis’, *lät'si* ‘läks’).
- Eesvokaalidele (v.a *i*) eelneva konsonandi suhteliselt nõrka palatalisatsiooni on märgitud üksnes kõige markantsematel juhtudel (*ek'äne* ‘jääne’, *pik'eb* ‘pikem’).
- Murdeomast eesvokaalide *ä*, *õ*, *ü* tugevamat velarisatsiooni on märgitud ilmekatel juhtudel (*tjakk* ‘täkk’, *kjortslíkane* (= *körtslíkane* ‘kortsuline’), *sjaal* ‘sää!’), nõrka velarisatsiooni tähistab üksnes konsonandi peenendus (*t'äku*, *k'üll*) või on selle märkimisest üldse loobutud.
- Tagavokaalsete sõnade järgsilpides esinev nn taga-*e* on märgitud *õ*-ga (*armõdu* ‘armetu’, *hobõsõkõsõ*).
- Sõnuti esinevat kõrgemalt hääldatud nn venepärast *õ*-d pole eriliselt märgitud (*sõs*, *sõna*).

- Hargla murraku hilisdiftonge iseloomustab esimese komponendi pikenemine ja teise kõrgenemine, mida on küll kuulda, kuid pole märgitud (*kaonu*[?] 'kadunud', *kae*).
- Murdepärane on *lihm*, gen *lehmä*. Hargla teksti esimeses lauses esinev sõnakuju *lehm* on juhuslik komistus.